

האני והעולם

לדרכו של המשורר ש. שלום

דרכו של אדם יהודי בן המאה העשרים — מבפנים, אותה ביקש ש. שלום לתאר בשירתו, בכ"ה שנות יצירתו. ההדגשה היא על "מבפנים", כבכל שירה, אבל הפנים הנה הוא חדש, לא סתמי אלא חד פעמי, סגוליי.

צא ולמד: הספרות היפה בעברית ביקשה ברובה להתבשם מריחותיהם ותצומותיהם של "החיים". מלה זו נעשתה שם-קסם, שהעיד על רצונם של בני הדור ההוא לברוח מן התורניות והלימודיות אל "גופי החיים", מבית המדרש ומתחום המושב אל עולם מלא ורחב של מראות וצלילים, נגהות ותענוגות ויסורים של אדם עלי אדמות. "אור יה! בי קורא כל גרם, חיים, הו. חיים! כל עצם, כל עורק" — קרא טשרניחובסקי. וכן כתב ברדיצ'בסקי: "זלב בשר דרוש לתת להם, לב חיים ונשמת חיים, אור חיים ואופק של חיים". איזה סלסול באותה מלת-הקסם! השירה והפרוזה ביקשו אחיזה בקרקע, ב"גושי החיים", והיתה עליהן אימת התלישות ו"צללי החיים". דומה עלינו, אומה זקנה, שקודם לכן שיעבדה את נפשה ומאודה לתורה הכתובה והמסורה, יצאה, כביכול, למסע קולומבוס אל עולם הנגלות, שנתחדש עליה בפתע בבריאה ובהוויות הציבור בעוז רונן. הספרות העברית בישרה את התקופה החדשה, שבה התחיל העם מוריד את האידיאל הרוחני שלו "ארצה" ובמידה מרובה סללה לה את הדרך. זהו המשמע האמיתי של חילוני הספרותי של עם התורה. נתגלו בה בספרות זו התשוקות העצומות של הדור אל אדמת החיים, ואף ניכרה בה מיד יכולת לא מעטה לכבוש את עולם הנגלות כיבוש של יצירה אמנותית. אבל אגב גילויים של הנגלות נכבשו גם חביוני עזו, "הסתר שבגלוי" — כתביעתו של ברדיצ'בסקי, כבשונות העולם. בשירה ובפרוזה נחשפה נפש העם על פגמיה ונגעיה, כל מחשכי הרוח, מצוקות לב וגלות, שאפילו ספרות ההשכלה הקנטרנית לא הצליחה לגלותן. כמה סופרים גדשו על הוית העם וכמעט שנתעלמו מהם לחלוטין כל המאור, התום והמתום, שביהדות הישנה, השלמה עם עצמה. עם זה שרה ספרות זו שירי-הלל לכוחות

הרדומים בעם, שאם יתעוררו, יחוללו נפלאות. זקופת קומה, נאבקה עם העבר ועם ההווה, והתנבאה לבריאת עם חדשה, אף כי כירסם בלבה הספק, אם אמנם יוכל העם להיברא מחדש. בעיקרה היתה זו ספרות של בנין-עם בחומר וברוח, של חרדה וצפייה לחיזוקו ולהתחדשותו.

החידוש הבלט בשיריו של ש. שלום, בעיקר בקצבים הראשונים, הוא במה שאין בהם: חסרה כאן בתחילה ההתדיינות עם גורל ישראל. אין כאן התרסה על אורחות חיי האומה, על מידותיה ודרכה בעבר ובהווה. נעדר כאן החשבון ההיסטורי הזועם: השאלות והפליאות והתשובות וההרהרות. אבל יש כאן שאלות ופליאות אחרות, שונות מן הקודמות מעיקרן, ולא מעטות כלל וכלל. בשירתו ניכרת מיד אותה התמורה השלישית מבין התמורות שעליהן דיבר ניצשה: הילד השואל. לא גמל נרשא עבר, לא אריה שואג ומורד על העבר ועל ההווה, אלא התעוררות האני בזיקתו הרחבה והמלאה לעולם כולו; ואני זה יוצר מיתוס על עצמו.

מה היא תכלית חיי בעולם הזה? השאלה הישנה הנושנה הוע-מדה כאן מחדש בכל מוראה הראשון.

השירים שבקצבים הראשונים ("בלב עולם", "מי?") עדיין מרובים בהם האלם והערפל. אפרוח מצפצף, אבל ניכר שהוא בן-נשרים ועשוי לגדל כנפים עזות: "ולא הגיד לי איש את שמי ושם חפצי / ולא ברך את בראי". עמוקה כאן התהיה והתמיהה: "מה צנח בדמי? / אחד נפל חלל, אך לא אדע מי?" השאלות מרובות וקשות: "למי אני שר את שירי ואת חיי אני חי לשם מה?" וכן: "מי שיקע אל תוכי גאון לילות העמק הצרופים?" או: "מה יתנו לי מתים?" וכן: "וכל עולמותיך לי מה?". עלם תוהה כאן על עצמו ועל העולם מעיקרא, כשהוא מתעורר לתודעת עצמו ותודעת העולם. שום דבר אינו מובן מעצמו; האימה הסתומה היא אם השאלות הברורות. האני עדיין מרגיש את עצמו מהלך מערפל אל ערפל ואינו מוצא טעם וערך בהליכה זו והוא מבקש משען וסמך שאינו בן-חמוק. דוק ותמצא, שהאני עדיין הוא כאן חפץ בין חפצים, אמנם נעלה מהם וודאי מהם. עדיין הוא מבקש למצוא דרכו בעולם שהוא לו בבחינת קיים ועומד, ומכיון שעדיין לא גילה את עצמו, לא גילה את הקוטב שכנגדו וכל כולו יוצר סכימות בערפל, קיום, תבניות, גשרים על פני תהומות, פנסים באופל. הארת העולם עדיין היא בדרגה זו מעין הבנת היש האוביקטיבי, אחד שבנפש ואחד שמחוצה

לה. אבל מיד יתגלה לו למשורר, שיש זה אינו מוגמר, אלא כולו שוטפני וחומקני, בא מעומק עבר ונושא בקרבו שפע אפשרויות לעתיד לבוא, והאני אינו אישיות זו שבמציאות, בריה אמפירית, גוף ונפש, אלא הווייה תמידית, לא חפץ אלא מקור החפצים כולם, מעיין חירות, על חתחתיו ומעקשיו וזינוקיו, ועליו אפשר לדבר בסמלים בלבד.

בשירים שבאו אחרי כן, ב"פלא גמע", וב"ספר השירים והסונטות" ניכרת שמחת המשיב. כל השאלות הגדולות, המכונסות תחילה במלת התמיהה: "מי?" מתישבות כאן, לפחות יישוב ראשון וכולל ביותר, בתשובה הגדולה: "אני". הקול רווה ומלא וכמעט שאינו כובש את תרועת הנצחון. כאן נפתח שער המסתורין, כאן מתחילה הדרמה הגדולה של האני, שבלשון תיאולוגית נקרא "הנשמה". קבצי שירים אלה הם תחילת המיסטריות של הנשמה בעולם הזה ביצירת ש. שלום: "יוצרי־עד אנחנו ולא נדע / שנפשנו כל, וכל רק הדעה". האני פורץ לעשות לו דרך בעולם, "לנער עולמו מן הסתם ולתלות בו רצון למאור". התשובה עדיין תוהה ומגששת. אבל לא עבר זמן מרובה ובספר "פנים אל פנים" היא נעשית ברי גדול, ודאות גמורה, תורה שלימה על הנשמה והעולם. את כל העולם נתן אלוהים בלבנו, כל החזיונות שבו אינם אלא "אותות כיוון", שיטה של סימנים, שעל פיהם הולך אדם מעצמו אל עצמו. והאני אינו בשר ודם ונפש. יש אני לפנים מאני ולפני ולפנים, עד אין סוף. אותו אני אין־סוף, העומד מאחורי היש הוא המעין הנצחי של ההויה, הוא האילן, "אילנא דחייא" בלשון המקובלים, הוא האחד שאינו נרדם, המצפון והמצפן שלא ינום ולא יישן, ההשגחה העליונה השקועה בו, המתרוממת מקרבו, הפועלת בו והמצפה למעשיו: "ביני ובין העולם עומד אחד ומחכה... שומע אני בקרבי תמיד את לבו המכה".

מעיד אני, הכותב, בעצמי: השורות האלה עשו את אוני כאפרכסת בפעם הראשונה והמשיכו ללבי את ניגונה של השירה הזאת: "צעדו מתלווה אל צעדי כנגון מעולם שנשכח". כאן אי־אפשר היה עוד לטעות: משורר גדול קם בישראל, ושירתו חדשה־ישנה, הלא היא שירת הקבלה והחסידות בלבוש מודרני, אם תמצא לומר: מיסודו של עגנון בשירה. האין תשובה זו לחסידות סימן מובהק לדורנו? שירה מטפיסטית־מסתורית זו שובה את הלב לפייסו ולנחמו. "אבותי — מספר הפייטן — לא אבו מן השיש לחזור (כלומר —

מאתו השיש הטהור שבפרדס), אך בתוך נשמתו ציונים הטביעו". תלא הציונים טבועים בתוך נשמת כולנו, ואין אומה מתכחשת לחוויותיה. אמת, הקבלה והחסידות על כל יפי מושגיהן ועומקן צמצמו עלינו את אפקי העולם בתחומיה של היהדות. כל עולמות האצילות, הבריאה, היצירה וההויה, ההשגות העמוקות על הטוב והרע ועל הגאולה והנשמה, כל שבהויה ובאלוהים כאילו נצטמצם במושגים של יהדות בגלות וצירופיהם וצירופי צירופיהם והאפילו על האדם, העולם והאלוהים. השירה העברית החדשה נטלה מאוצר מושגים זה את הרעיון המשיחי, הוציאה אותו לחולין ועשתה אותו התעצמות אדם לשנות את פני המציאות, שינוי פודה וגואל מתוך מעשים שבאחריות יוצרת. יתר המושגים כאילו לא נקלטו בתוכה, עד שבא ש. שלום וגאלם. שיריו הם תיאור פרשת האודיסיאה של הנשמה, גלגוליה שלא בלשון מאגית ולא בלשון תיאולוגית, עליותיה ונפילותיה. העולם כולו משל, אין בו אלא סימנים וסמלים; כולו מדרש פליאה. מה הם "גופי החיים", אם לא מין קליפות לחיי נשמות? הנגלה אינו אלא בכואה רגעית למתקם בנצח... ראי של יש עלום. "המסיק", "טוחן הקפה העור" בסמטת ירושלים, המעיין והאילן, פגישות האדם עם עצמו, עם ישראל וגאולתו, עם העולם ויעודו, עם ידיד ויריב, כולם מאורעות שבנפש פנימה. בי הידיד ובי היריב, אין יוסף בן מתתיהו יושב במערה וזומם דבר מעל ובגד, אלא המעל והבגד יושבים במארב בסערת לבו. העולם כולו משל, אבל משל למה? סמלי מי הוא? סמלי אותו אני אינסופי שבתוך כל אחד ואחד מאתנו, מקור החיות והשפע, בחינת אני מחיה את כולם, את חזיונות העולם הנגלה והנסתר. כה הרהיב איפוא אדם מישראל בן המאה העשרים עוז בנפשו להתיצב מול העולם פנים אל פנים ולכבשו בתוכו. המלחמה על "ארצות החיים" התרחבה כדי מאבק הנפש על כיבוש העולם כולו "מבפנים". כה פרץ המשורר את הגבולות והרחיב את התחומים. רבי דוד משה, הצדיק מצ'ורטקוב, בנו של הרוז'יני, מאבות אבותיו של ש. שלום, היה אומר: "פעמים מתהווה מלחמה בין שתי ממלכות ונמשכת המלחמה ערך שלושים שנה. מקול המיללים והנופלים במלחמה ומקול הנוצחים, הצועקים הידר, יתהווה ויוולד איזה ניגון בכדי שיזמרו אותו אצל הצדיק".

ב

עוד אבות־מושגים ואמות־חוויות נטל המשורר מעולם החסידות ונתן אותם ענין לשירת יהודי בן המאה העשרים. הנה מידת "ההתחזקות" או "ההתגברות" שחייב אדם להיות עמל ויגע כל הימים כדי לשבור את התאוות והמניעות ולהמשיך את השפע מגבוה: "עת נבחה על ערשי בלילה העצבת, / התגברתי כארי לעבודת רנני. / עת לטש את עיניו השחורות בי המות / לא הסחתי מזבול כוכבים את עיניי. וכן "ההתבודדות", "ההתעוררות", מידת "הבטחון" ועל כולן — מידת "האהבה".

אבל לבצל המסתורין אורבות סכנות רבות, והגדולה שבהן היא זו שהעולם מתפצל לשני עולמות: "פנים רבה לאחד זה היקום". ואף על פי כן אין אפילו אחד מהם עומד ברשות עצמו, ומכל נמצא ניטלת עצמאותו ואף ממשותו: "מה אני? מה חיי? מה ארצי? מה עמי? פרש האינסוף משתולל בטחוי". האינסוף הוא איפוא פרש משתולל עוקר תחומים, מבליע ומטשטש ביותר את הגבולות שבין הטוב והרע. לפתח האינסוף רובצים הפאראדוקסים. יצאנו לבקש את תכלית חיי אדם עלי אדמות, גילינו את האני ואת העולם ואת הזיקה ביניהם, חשבנו, שמצאנו תשובה, מחוץ חפץ, והנה הררי שאלות חדשות, או בסימן המאגי, תהומות האינסוף האחד.

מכאן העפיל המשורר, מדעת ושלא מדעת, העפיל, וגם נדחק ונישא, אל מדרגה חדשה בהבנת עצמו והעולם. הצלילה במעמקי ההתבודדות כדי לתפוס את העולם בתוך האני צריכה מילואים רבים. אין להגיע אל האינסוף בממש המוחשי, בעשייה בפועל ובראייה של ממש, אלא על ידי מיצועים מרובים, שאם לא כן הוא ריק וסתמי. כאן לא תועיל "ההתבוננות" על דרך הכלליות. משורר יהודי בן המאה העשרים אינו יכול להיות מיסטיק, כלומר עצום־עינים, חוה פנימה בלבד. ואף בכך יורד ש. שלום אל שדה נחלת אבותיו וקונה אותו קנין שבנפש. על אבותיו הוא מספר: "ככל שהעמיקו לצלול וככל שהרחיקו לשוט / היו בודקים את נפשם לאור "היהודי הפשוט". וזוהי גם דרכו: "על כן מנוחה לא אדע בכל שאשיר ואסמל / בטרם אמצא מלת־אמן כשרה לאחי העמל". כאן נמצאה תקוות השני במבוך: האדם העמל, היש הפשוט, מאורעות חיי ומעשיו ומפעליו של אדם מישראל בדור הזה מלבד, בעולם הזה. "חפצתי לצרר האינסוף בידי / ברגב מולדת, בשעל קרוב". כך כיוון ש. שלום את שירתו שתהא שירת העם, וביותר שירת תנועת העבודה

בארץ ישראל — אפשר במידה יתירה, ולעתים שלא לטובתה של "בת-שירתו". אותו אדם יהודי, בן המאה העשרים, שיוצא לבקש את תכלית חייו, מתגלה בדמות "און בלא פלא" (פואימה זו היא מעין חזרה שירית על "פנים אל פנים", אבל צניגיה חוויות עמל ושומר בארץ-ישראל). לפלא התחבר האון, המחשל את גורל ישראל בעבודה ובהגנה על עמל הכפים. האון הוא בנו של הפלא או בן-זוגו. האני שוב אינו "רק שם למה שמעבר, במבוך האין-סבר", הוא נאחז בנגלה וטורח עליו לשנותו במעשי גאולה. המוטיב הגדול של הספרות העברית החדשה, האון המנחיל ארץ, קיים ועומד גם בישותו של ש. שלום, אלא שנתעמק ונתעשר, כי נאצל עליו שפע עליון מיסוד "הפלא".

אלה הם קצות דרכו של המשורר עד עכשיו. אך עדיין לא נתבטלה ביטול גמור המתיחות בין שני הקטבים — האון והפלא, האני והעולם, הרגע והנצח, הרצוי והמצוי; עדיין מזומנות להם פגישות פוריות רבות. כיצד יובעו בלשון חוויותיו של המון העם בישראל אותן האורות המפתיעות והנשגבות של המעטים, "העומדים פה תמיד על משמרת מסלול הנצחים, בכדידות, בקרה ז"ש. שלום חותר לקראת סינתזה שירית-פילוסופית פאראדוכסאלית, היכולה לשמש השקפת עולם לאדם מישראל בימינו. וסוף דרכו מי ישורנו.

מולד, ניסן תש"ט